

Тема 6. Класифікація методів критичного мислення.

1. Технологія розвитку критичного мислення в сучасному освітньому просторі.
2. Метод, прийом, стратегія навчання.
3. Підходи до класифікації методів критичного мислення.

1. Технологія розвитку критичного мислення в сучасному освітньому просторі

Виклики часу зумовили розроблення концептуальних засад реформування загальноосвітньої школи – Концепції Нової української школи (2016 р.), Державного стандарту початкової освіти (2018 р.), в яких наголошується на тому, що в школі потрібно не лише давати учням знання, а й вміння застосовувати їх у житті. Пріоритетним напрямом модернізації системи сучасної освіти є оновлення змісту та форм навчання. Школа має готувати учнів до життя, давати базові знання, формувати ключові та предметні компетентності, розвивати вміння працювати в команді, успішно розв'язувати проблеми і т. ін.

Тому сучасний процес навчання в початковій школі повинен інтегрувати традиційні та інноваційні технології навчання, серед яких чільне місце має посісти технологія розвитку критичного мислення молодших школярів, спрямована на спільну працю вчителя й учнів, діяльність самого учня, а також на створення комфортних педагогічних умов для реалізації ключових компетентностей Державного стандарту початкової освіти (2018 р.) та Типових освітніх програм Нової української школи.

Технологія розвитку критичного мислення була розроблена науковцями Бостонського центру розвитку етики та виховання.

З досвіду системи освіти США та інших країн відомі два основні підходи навчання критичного мислення. Перший підхід передбачає впровадження у навчальному закладі окремого курсу «Критичне мислення», в ході вивчення якого опрацьовують встановлений алгоритм мислення і формують вміння його застосовувати. Матеріалом для презентації цього алгоритму вчителем (викладачем) і опанування його учнями (студентами) є проблемні тексти, завдання, ситуації будь-якої конкретної науки.

Другий підхід спрямований на розвиток критичного мислення через відповідну організацію освітнього процесу будь-якого з навчальних предметів. Тобто він не потребує виокремлення самостійного предмета (дисципліни), оскільки навчання такого мислення здійснюється в процесі вивчення, наприклад, математики, української мови тощо. За такого підходу проблемний матеріал виступає не стільки як джерело ілюстрації, скільки як «сировина», з якої учень або студент до певної міри самостійно «видобуває» потрібні знання й вміння культурної критики.

У практиці сучасної української школи представлено два зазначені підходи, проте більшого поширення набув другий підхід. Найбільш

ефективним в початковій школі є впровадження технології розвитку критичного мислення у традиційні шкільні предмети в контексті змін у сучасному освітньому середовищі Нової української школи.

Ідеї стосовно впровадження технології розвитку критичного мислення в освітньому процесі України стали актуальними на початку 1990-их років ХХ століття, коли група американських інструкторів організували семінари з питань розвитку критичного мислення у м. Харків, м. Київ за підтримки міжнародного фонду Сороса. Так, професор з Канади Т. Закидальський презентував курс критичного мислення «Трансформація гуманітарної освіти в Україні» (1995 р., м. Харків, Міжнародний фонд «Відродження» й Харківський міський благодійний Центр освітніх ініціатив). Ця подія мотивувала дослідницьку та педагогічну активність освітян на різних рівнях. Зокрема, голова Харківської асоціації вчителів «Освіта за демократію» Н. Вукіна розробила тренінг «Критичне мислення – модель для навчання й виховання громадян суспільства майбутнього».

З 1998 року для працівників освіти науково-методичним центром «Інтелект» (Міжнародний фонд «Відродження») здійснювався міжнародний проект «Читання та письмо для розвитку критичного мислення» (ЧПКМ). Мета проекту – впроваджувати у шкільну практику технологію розвитку критичного мислення. У рамках проекту з метою обміну ідеями та досвідом між вчителями і всіма зацікавленими виходив журнал «Уроки мислення», проводилися курси підвищення кваліфікації вчителів (м. Кропивницький, м. Дніпро, м. Івано-Франківськ), семінари (м. Ірпінь, м. Київ), відбулися всеукраїнські та міжнародні конференції в Угорщині, Литві, Хорватії.

2001 року був виданий навчальний посібник «Критичне мислення на основі елементарної логіки» у Харківському національному університеті ім. В. Каразіна. 2005 року професор Ч. Темпл провів семінар «Розвиток критичного мислення засобами читання та письма» у Харківському педагогічному університеті ім. Г. Сковороди.

З 2009 року міжнародним українсько-азербайджанським проектом був започаткований курс за вибором «Основи критичного мислення» для профільних класів навчальних закладів гуманітарного напрямку, розрахований на учнів 10-11 класів. У ході проекту авторським колективом у складі О. Пометун, Л. Пилипчатіна, І. Сущенко, В. Дюкова було розроблено та апробовано в шкільній практиці навчально-методичний комплекс, що складається з навчальної програми «Основи критичного мислення», підручника для школярів та методичного посібника для вчителів. З 2010 року Міністерство освіти і науки України рекомендувало для викладання у старшій школі предмет «Основи критичного мислення» з метою створення умов для розвитку в учнів старших класів критичного мислення.

2015 року С. Терно запропонував власну методику розвитку критичного мислення учнів на уроках історії. Відповідно до системного підходу в спроектованій ним моделі відображені властивості, склад, функція та генезис критичного мислення. На думку вченого, генезис розвитку критичного мислення включає такі складники: 1) цілі навчання (мотивація), тобто

створення проблемної ситуації; 2) засіб навчання, який містить правила критичного розмірковування; 3) зміст навчання, який представлений системою проблемних задач, що поступово ускладнюються; 4) метод навчання, який передбачає систематичне створення для учнів ситуації вибору; 5) форма навчання, яка забезпечує діалог у процесі розв'язування ситуацій вибору; 6) метод контролю, що передбачає письмове розв'язування задач та наступну групову та індивідуальну рефлексію (аналіз і критику, самоаналіз і самокритику); 7) стиль навчання, який надає учневі право на помилку, моделює ситуації виправлення помилок.

Технологія розвитку критичного мислення вимагає від учителя початкової школи ґрунтовної підготовки, тривалого проектування, вмілої реалізації програмових завдань усіх освітніх галузей. Відповідно технологія розвитку критичного мислення дозволяє в умовах сучасного уроку підготувати здобувачів освіти з розвиненим мисленням, здатних розуміти й оцінювати факти та закономірності, робити усвідомлений вибір, моделювати процеси та ситуації для вирішення проблем.

Отже, технологія розвитку критичного мислення – це технологія, в основі якої лежить дослідження проблем та ситуації, використовуючи методи самостійного вибору, оцінки та визначення міри корисності інформації для особистих потреб і цілей. Як освітня технологія містить в собі систему методів та прийомів, що сприяють залученню учнів до дослідницької та творчої діяльності, а також створення умов для ефективного усвідомлення здобувачами освіти матеріалу, узагальнення отриманих знань, умінь і навичок.

2. Метод, прийом, стратегія навчання.

Метод навчання – одна з найбільш обговорюваних категорій теорії навчання. Варіанти її визначення в різні роки пропонували всі провідні вчені-педагоги, але й досі не існує єдиної думки щодо цього. Зберігається різноманітність підходів до визначення понять «методи», «прийоми», «способи», «стратегії» навчання, до підстав їх систематизації та певна суперечливість у вживанні термінів у спеціальній літературі.

Під поняттям «метод навчання» розуміють упорядкований спосіб взаємодії учасників освітнього процесу (учителя та учнів), спрямований на досягнення цілей і завдань освіти на певному проміжку часу (наприклад, на уроці). Правильний підбір методів відповідно до мети та змісту навчання, вікових особливостей учнів сприяє розвитку їхніх пізнавальних здібностей, опануванню ними знань і компетентностей, готує учнів до самостійного навчання протягом життя, формує їхній світогляд та кругозір.

З поняттям «метод» часто пов'язують поняття «прийом навчання», яке теж трактують по-різному. Найбільш придатним видається розуміння прийому як елементу методу, тобто з позицій цілого й частини. Його характерними рисами порівняно з методом є, по-перше, можливість використання в різних методах (наприклад, робота в парах є частиною багатьох методів), по-друге, частковість, тож прийом нерідко називають деталлю методу.

Останнім часом в українському освітньому середовищі розповсюджене й поняття «стратегії навчання». Дуже часто цей термін вживають щодо технології розвитку критичного мислення.

Зазначимо, що «стратегія» є тим терміном, який використовують у різних сферах людської діяльності. Він не має єдиного та вичерпного тлумачення. Проте можемо виокремити риси, які характеризують цей термін загалом поза межами конкретної діяльності людини.

Стратегія характеризується узгодженням, поєднанням індивідуальних особливостей суб'єкта діяльності й актуальних умов виконання цієї діяльності та дій, які суб'єкт застосовує з цією метою.

Виокремлення стратегій навчання як феномену відбулося в середині 80-х років ХХ 17-століття і засвідчило важливість свідомого ставлення до освітнього процесу та навчальних дій.

Більшість дослідників трактують поняття «стратегія» як феномен діяльності того, хто навчається (учня або студента), і вказують, що цілеспрямований розвиток учителем, викладачем стратегій навчання в учнів і студентів в опануванні навчального матеріалу сприяє особистісній орієнтації навчання, підвищенню рівня автономності їх як суб'єктів навчання, активізації мислення.

За загальним підходом навчальні стратегії тлумачать як прийоми чи техніки, які можуть використовувати ті, хто навчається; будь-який набір дій, кроків, застосовуваних учнем або студентом для отримання, зберігання і використання інформації. Це предметні та розумові дії, які суб'єкт навчання застосовує в певній послідовності, продумано поставлені таким чином, щоб можна було досягти навчальної мети. Обравши стратегію, наприклад, критичного читання, учень або студент за її допомогою вирішує, які навички і в якому порядку він використовує.

Отже, у нашому розумінні цей термін використовуємо як складник методу, який асоційований з алгоритмізованою діяльністю того, хто навчається, під безпосереднім або опосередкованим керуванням педагога (наприклад, через пам'ятку-алгоритм).

З огляду на таке тлумачення згаданих категорій важливим критерієм для класифікації методів навчання критичного мислення може бути характер взаємодії, насамперед між учителем й учнями.

3. Підходи до класифікації методів критичного мислення

Не існує загальноприйнятого переліку методів розвитку критичного мислення та загальноприйнятої класифікації цих методів. Значна кількість методів увійшла в український педагогічний простір у другій половині 1990-х – на початку 2000-х років завдяки програмі «Читання і письмо для розвитку критичного мислення», інші поступово поширилися через закордонний експертний досвід. Є ті, які тісно перетинаються з поняттям «інтерактивний метод», адже їх застосування вимагає інтерактивної взаємодії учнів. Авторство деяких методів важко встановити, проте це не перешкоджає їх ефективному застосуванню в практиці навчання.

Методи розвитку критичного мислення класифікують в основному за джерелом інформації, яке опрацьовують учні, і способом його опрацювання: методи роботи з текстом, графічні організатори тощо. У цьому є сенс, оскільки методи критичного мислення насамперед спрямовані на опрацювання різних видів інформації (усної, письмової, візуальної, тактильної) з різних джерел, які надходять до людини й стають підґрунтям її міркувань та рішень. Однак в освітньому процесі різні джерела інформації використовують на різних етапах пізнавальної діяльності учнів, переслідуючи різні навчальні цілі.

Багаторічний досвід навчання вчителів цих методів свідчить, що найбільш практичним підходом є класифікація методів за етапами пізнавальної діяльності тих, хто навчається.

У практиці навчання пізнавальна діяльність учнів чи студентів реалізується в межах певної форми, як-от: «урок», «семінар», «проект» та ін., кожна з яких охоплює різні етапи пізнавальної діяльності людини – актуалізацію, мотивацію, первинне сприйняття, осмислення, систематизацію та узагальнення, рефлексію. На цьому ґрунтується тричастинна структура уроку розвитку критичного мислення. Така структура дає змогу досягти оптимальних результатів у навчанні, вона зручна для класифікації й вибору методів.

Що треба враховувати, обираючи методи для уроку

1. Зміст матеріалу і результатів, які вчитель хоче отримати, — знання, уміння чи ставлення? Якщо ви чекаєте засвоєння знань — підійдуть методи повторення: опитування, тести, взаємоперевірка, перерхитування чи перегляд та ін. Якщо уміння — вам потрібно організувати діяльність, у якій учні вправлятимуться, аби сформувати або розвинути уміння. Формування ставлень чи емоцій учнів потребує дискусії, обговорення, постановки дилем чи спірних запитань та ін.

2. Готовність учнів до інтерактивної взаємодії — роботи в парах, зміни партнерів по спілкуванню, відповідального виконання завдання у команді, дотримання правил та ін. Така готовність не виникає автоматично, а формується поступово. Починати її розвивати в учнів потрібно якомога раніше з початкових, нескладних форм взаємодії (робота в парах, потім — у трійках), докладно пояснюючи учням послідовність дій. А після завершення обов'язково організувати обговорення успіхів та невдач цієї діяльності.

3. Ваш стиль викладання. Адже метод має бути комфортним для вас особисто. Наприклад, якщо для вас контроль є менш значущим, оберіть варіант розширеної взаємодії між учнями, коли вони працюють самостійно більшу частину уроку, навіть не презентуючи проміжні результати роботи. І навпаки — якщо ви надаєте перевагу контролю, варто застосовувати більш структуровані методи навчання, стежити за діяльністю учнів поетапно, наприклад, ставлячи їм чіткі, виконувані за певний час завдання, які можна перевірити.

4. Нарешті, у процесі вибору методу потрібно враховувати час, який потрібен для організації роботи; особливості організації освітнього

простору (насамперед розташування меблів) та **наявність джерел інформації** (доступ до Інтернету, книжки або роздавальні матеріали).